

19. YÜZYIL BİLİM VE FELSEFESİNDE HEGEL'İN ETKİSİ ÜZERİNE KISA BİR DEĞERLENDİRME

Ceren Tuğlu Olpak

Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Ankara
ctuglu@hacettepe.edu.tr

ÖZET

Hegel'in felsefesi, etkisi kendi çağını aşan bir sistem denemesidir. Bu etki, 19. Yüzyıl sonları ve 20. Yüzyıl başlarında aktif olan Hegelci okul yanlılarında gözlemlendiği gibi sadece müspet değil, onu reddeden ve eleştiren kuramcılar açısından da geçerlidir. Hegel'in öğretisiyle yapılan tartışma, onun idealist metafiziğinden son derece farklı sonuçlara varmış, bu öğretiye yönelik olumlu ya da olumsuz tepkiler bilim ve felsefe literatürünün gelişmesine katkıda bulunmuştur. Hegel'den sonra, onun yaptığı gibi, son ve salt bir ilke (Tin) bakımından bütün var olanları anlaşılır bir düzen içinde derleyip toplayan ve metafizik bir kaynağa yönelten bir sistem denemesi yapılmamıştır, tarihsel materyalizmin yarattığı çıkıştan sonra böylesi bir teşebbüste bulunan olmamıştır. Ancak Hegel diyalektiğe getirdiği ilerlemeci solukla kendinden sonraki bilimsel ve felsefi çalışmalar için önemli bir istim noktası olmuştur; müspet ya da menfi.

Anahtar Kelimeler: *Diyalektik, idealizm, Mutlak Tin, 19. yüzyıl bilim ve felsefesi, hukuk felsefesi*

A BRIEF REVIEW ABOUT THE EFFECT OF HEGEL ON THE 19TH CENTURY SCIENCE AND PHILOSOPHY

ABSTRACT

Hegel's philosophy is an attempt for a system, which supersedes its own age. This influence is not only positive as observed in the case of the proponents of the Hegelian school which was active during the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, but also is valid for the theorists who have criticized or stood against Hegel. The debate with Hegel's doctrine has reached far more different consequences than his idealistic metaphysics, reactions supporting or challenging this doctrine have contributed to improving scientific and philosophical literature. After Hegel, no attempt was made for a system which would organize all existing entities within a comprehensible order in terms of a final and unique principle (die Geist - Spirit) and directing towards a metaphysical source; after the ascent of historical materialism, nobody has tried to do so as well. Nevertheless, with the progressive breath that he has brought to dialectics, Hegel became an important starting point for the scientific and philosophical studies conducted after him; either supporting or challenging.

Key Words: *Dialectics, idealism, Absolute Spirit, 19th century science and philosophy, legal philosophy*

19. yüzyıl'ın düşünsel anlamda son derece zengin bir dönem olması tesadüf değildir. Fransız Devrimi'nin hemen sonrasına ve Büyük Ekim Devrimi'nin öncesine denk gelen bu hareketli tarihsel kesitte Kıta Avrupası felsefesi farklı damarlar üzerinden ilerlemeci bir örüntüyü devam ettirmekteydi. Kant sonrası Alman idealistleri Fichte, Schelling ve Hegel, henüz siyasi birliğini sağlamamış Alman topraklarında 1789 Fransız devrimi sonrası filozofları olarak tarih sahnesine çıkacak, özellikle Hegel'in kendine özgü felsefesi bu sahneyi geri dönüşsüz biçimde etkileyecekti.

Hegel, düşünürlerin yaşadıkları çağın çocukları olduğunu ileri süren teziyle (Hegel, 1986) 19. yüzyıl Avrupası'nın ve özelde parçalı Alman Prenslüklerinin, kendi felsefesi üzerindeki doğrudan etkisini ikrar eder. Alman idealizminin önde gelen ismi Kant'ın birtakım kategorileri "kendinde şey" kavramı üzerinden bilinemez addetmesine karşı çıkar (Stace, 2019, s. 70), Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunun murisi olarak gördüğü

Protestan Prusya'nın ulusal birliğini hedefleyen Hegel açısından Kant'ın varsaydığı bu bilinemezlik bir lükstür. Alman prenslikleri bu dönemde siyasi anlamda parçalı, askeri ve ekonomik olarak ise diğer Avrupa devletlerine nazaran güçsüz bir yapı teşkil etmektedir. Westfalya Barışı sonrasında Almanya'nın, birbirinden bağımsız yapılanmaların düzensiz toplamına dönüştüğünü gözlemleyen Hegel buradan imparatorluğun çöküş sürecine dair bir analize varmış ve bu analizi merkezi Alman monarşisi ile taçlandırmak istemiştir.

1802 tarihli eseri *Almanya Anayasası*'na (Die Verfassung Deutschlands) "*Almanya artık bir devlet değildir.*" savıyla başlayan Hegel, kavramsallaştırılamayan bir şeyin artık var olmaya da son verdiğini ileri sürmekte ve bunu Alman prensliklerinin güncel durumu üzerinden ele almaktadır (Gürsoy, 2018, s.23). Tıpkı siyasal düşünceler gibi, felsefe akımları da toplumsal tarih bağlamında değerlendirildiklerinde anlamlarını daha sarıh biçimde dışa vururlar. Bu akımların temsilcileri

nin zamanlarının ötesine geçerek birer klasik haline dönüşmeleri bu gerçeği değiştirmez. Hegel'in felsefesi de kendi tarihsel dönemi ve dönemin Almanya'sının ekonomi-politik verileri ışığında ele alındığında, okur için daha verimli ipuçları sunacaktır. Din, hukuk, doğa ve siyaset felsefesi ile yakından ilgilenen bir düşünür olarak Hegel'i kendi çağının dinamikleri içinde ele almak, onu dönemselsel bir figüre indirmek bir yana, onun düşünce tarihinde bıraktığı ve yankıları hala süren derin etkisini kavrama çabasında kolaylaştırıcı olacaktır.

1770-1831 yılları arasında yaşamış olan düşünür felsefi anlayışını, Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi gibi Avrupa toplumunun geçirdiği büyük dönüşümlerin eşliğinde geliştirmiştir. Birbirine fazla sıkı sayılmayacak bağlarla bağlı olan Kant, Fichte, Schelling ve Hegel Alman İdealizminin bu çağdaki en önde gelen temsilcileri idi. İngiltere ve Fransa gibi siyasal örgütlenmesini merkezileştirmiş ve iktisaden -özellikle İngiltere örneğinde- kaynak ve pazar olanaklarını geliştirmişti. Prusya, bu tabloda hala parsellenmiş egemenlik (Wood, 2019) anlayışının kalıntıları taşıyan parçalı prenslikler düzenini sürdürüyordu. Alman idealizmi bu çelişkinin ortasında kendini var etmeye çalışıyor, bir yandan Fransız Devrimine felsefi zemin oluşturma payesini üstlenirken öte yandan onunla hesaplaşıyor, bir yandan ana toplumsal kategoriyi burjuvazi (bürgerliche gesellschaft) olarak ortaya koyarken (Hegel, 1986) öte yandan aristokrasinin politik üstünlüğünden dem vuruyordu. Bu kargaşada politik konumlanışını Prusya Krallığı'nın birliğinden, Alman uluslaşmasından ve monarşiden yana belirleyen Hegel, Hristiyan teslis (baba, oğul, kutsal ruh üçlemesi) inancına yabancı olmayan bir felsefi tutum geliştirerek merkezine Mutlak Tini yerleştirdiği diyalektik yöntemi tarih felsefesinden, doğa felsefesine tüm düşün alanında formüle ederek kendi sistemini oluşturunuyordu.

Alman düşünürün 19. yüzyıl bilim ve felsefesine yönelik etkisini tartışmak elbette tek bir makalenin sınırlarına sığmaz. Buraya kadar en genel hatlarıyla aktarmaya çalıştığımız tarihsel koşullar ve Hegel'in o koşullardaki konumuydu. Hegel'in geliştirdiği temel izlek olan diyalektik yöneme ve bu yöneme dayalı tarih, doğa ve hukuk felsefesi anlayışları ile Hegel sisteminin yarattığı etkilere geçmeden önce kısaca düşünürün öncülü Kant'la kopuş noktasını oluşturan bilgi ve varlıkbilim konusundaki görüşlerine değineceğiz.

1. HEGEL'İN BİLGİ VE VARLIKBİLİM YAKLAŞIMI

Hegel, Kant'ın insanın bilgiyle olan ilişkisini "görünüm" (fenomen) alanıyla sınırlayarak ortaya koyduğu bilinemezliğe itiraz etmiştir (Bottomore, 2012, s. 270). Kant'ın *a priori*¹⁾ kavramı, Hegel'de benzer şekilde karşılık bulmaz. Kant, *a priori* kategorisi ile kendi bilgi kuramını insan zihninde tarih içinde oluşmuş kavramlar

olarak düşünmemiştir. Ona göre zihindeki kategoriler deneyime önceldi (Stace, 2019, s. 97). Hegel tam bu noktada Kant'ın bilgi kuramını "bilgiyi bilmeden önce bilgiyi bilme arzusu" olarak eleştirir (Çüçen, 2000, s. 1). Zira Kant'ın *a priori* kavram ve kategorilerinin anlamsız ve içeriksiz olduğunu ileri süren Hegel'e göre, bilginin kaynağındaki özne-nesne ikilemini "mutlak" olanın birliğinde irdelemek gerekir. Böylece bilgi kuramını kendinde-şeylerin dogmatikinden kurtararak, bir oluş süreci içinde tarif eder. Düşünce ile varlık ona göre birdir; varlık düşüncenin birliğinden tamamen kopamayacağına göre bilinemez bir kategoriden söz etmek de mümkün olmayacaktır.

Başka bir düzlemde ilerleyecek olursak; Hegel felsefesinde her şeyin ondan geldiği ve ona döndüğü varsayılan Mutlak Tin, Kant'ın felsefesinde buna yakın bir işlev gören "saf akıl" kavramına benzemez. Düşünce ve varlığın birliğini savunan Hegel'e göre, akıl "saf" olamaz (Rockmore, 2019, s.143.). Zorunlu olarak tarihsel ve toplumsal bağlamıyla iç içedir. Dolayısıyla, bilgi saf aklın ürünü olarak görülemeyeceği gibi, bilgiye insan deneyimini önceleyen bir tür gizem perdesinin arkasına gizlenmiş bir köken atfedilemez. Hegel'in *Doğa Felsefesi* adlı eserinde uzay, zaman, madde ve hareket kavramları üzerine detaylıca eğilirken de sürdürmeye çalıştığı Kant'la girdiği bu polemiktir; ancak Kant'la arasına koyduğu mesafe bir felsefe sistemi kurmaya çalışan ve felsefesini Mutlak Tin ile taçlandırarak "kurtuluşu müjdeleyen" bir düşünür olarak onu idealizmden koparmaya yetmez. Bu anlayışta *idenin* dışsallaşması doğayı, gelişimindeki son adım ise *tini* oluşturur, öznel ve nesnel tin evreleri ise sonunda birliğe ulaşarak sanatı, felsefeyi, dini oluşturur. Öyleyse Hegel'in Kant'a getirdiği eleştiriler onu ancak öznel idealizmden, nesnel idealizme götürmeye muktedirdir, zira kurduğu sistem içinde Mutlak Tin'den kaynaklanmayan ve oluş dairesi içinde ona geri dönmeyen bir bilgi alanını tahayyül etmek güçtür.

"Gerçek olan her şey ussaldır, ussal olan her şey gerçektir" satırlarının sahibi olan Hegel'de gerçeklik ve akıl bir ve aynı mantıksal yapıya sahiptir. Buradan Hegel'in gerçekliği akla uygun bir şekilde kavradığı anlaşılmaktadır. Hegel'in gerçeklik kavramı yine onun akıl kavramına yaklaşımının bir sonucudur. Dolayısıyla Hegel akıl ile gerçeklik arasında bir özdeşlik ilişkisi kurmaktadır. Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserinde "yasa her şeyde bulunan akıldır" (Hegel, 1986) der ve yukarıda aktardığımız vecizesini farklı biçimde tekrar etmiş olur. Aklın gerçekliğin içinde gerek doğa yasası olsun, gerekse ahlak yasası ve hatta insan yapımı yasa olsun bulunduğunu söylemiş olur. Gerçek olan ussalsa ve ussal olan gerçekse mantığın yasası aynı zamanda varlığın da yasasıdır. Bu noktada Hegel'in mantık bilimine verdiği olağanüstü önemin altını çizmek gerekir. Düşünür felsefi problemleri ele alırken mantık izleğini elden bırakmaya gayret eder. Gerçeklik ve akıl, düşünce ve varlık arasında kurulan bu bağ, Hegel'in tarih ve doğa felsefesi gibi alanlara yaklaşımını da belirlemiştir. Kurduğu tarih

1 Deneyime öncel olan

felsefesi tarih idesine, doğa felsefesi doğa idesine ve tamamı Mutlak Tine ulaşmak üzere tasarlanmıştır.

Bir idealist olan düşünür, fikirleri gerçek şey ve süreçlerin bir yansıması olarak görmek yerine, nesneleri ve onların gelişimini gizemli bir yerde varlığını sürdüren *ideanın* yansımaları olarak görmekteydi (Engels, 1995, s. 68.). Dolayısıyla Mutlak Tin kavramının üzerindeki sis Hegel tarafından geliştirilen bilgi kuramı ve varlıkbilim yaklaşımı tarafından dağıtıl(a)mamış olsa da, bu mistik kavrama giden yolda geliştirdiği yöntem birçok farklı disipline, birçok farklı düşünürü ilham verebilecek bir içeriğe sahip olmuştur.

2. HEGEL'DE DİYALEKTİK YÖNTEM

Tarih içinde kimi bilimsel, felsefi veya politik girişimler zamanla kurgusunun ve maksadının ötesine geçen bir hal alarak bekleneni aşan sonuçlar doğururlar. Hegel'in kendi felsefi sistemini kurarken sahip olduğu apaçık olan iddiayı asla yabana atmamakla beraber, ortaya koyduğu diyalektik yöntemin etkisinin, Alman düşünürün ona biçtiğinden çok daha derin olduğunu ifade etmek gerekir. Diyalektik ve ilerlemeci anlayışın Hegel'de vardığı son noktanın Prusya Monarşisi olduğu düşünülürse bu ifadenin haksızlık olmadığı görülecektir.

Hegel, diyalektik kavramının mucidi olmamakla beraber, bu yöntemi ele alan ilk düşünür de değildir. Diyalektik, tarihsel kökeni Antik Yunana kadar uzanan bir kavramdır. Alman idealizminin temsilcileri Fichte ve Schelling tarafından da kullanılmış ve Hegel her iki düşünürden de bu anlamda etkilenmiştir. Fichte tarafından geliştirilen diyalektik, öznenin nesnelere dair düşüncesinin bir yöntemi iken Schelling'de Tin'in önce kendini açıklaması ve sonrasında birliğe doğru ilerleyişini yansıtan bir yasayı ifade eder. Bu yasanın işleyişi tarih, insan ve doğa açısından farklı şekilde gelişir. Söz konusu işleyiş doğada değil fakat insan ve tarihte bilinç tarafından şekillendirilen bir sürece dönüşmektedir. Hegel, bir yandan diyalektiği Fichte'ye yaklaşarak bir düşünme yöntemi olarak kavrar, diğer yandan Schelling'de olduğu gibi bir tür evren yasası olarak ortaya koyar; böylelikle diyalektik hem düşünmenin formu hem de evrenin işleyiş tarzı olur (Gürsoy, 2018). Kimi kaynaklar tarafından Hegel'in diyalektik yaklaşımının yer yer "nesnel idealizm" olarak adlandırılmasının nedeninin bir yönüyle bu tutum olduğu söylenebilir.

Hegel'in öğretisinin önemi, diyalektik yöntemi ve kavramı ilk dile getiren düşünür olmasından kaynaklanmaz. Bu önem, onun diyalektik yöntemle ilişkin tasım fikrini, tez-antitez-sentez şemasını, karşıtların birliği ilkesini ve yaşayan her yapının içinde onu aşan ve bir gün onu sona erdirecek nüveleri taşıması fikrini "ilerlemeci" bir anlayışla ve daimi bir oluş fikri içinde ele almasından kaynaklanır. Buradaki ilerleme kavramı salt Aydınlanma Dönemindeki kullanımına bir atıftan ibaret değil,

ilerleyen satırlarda değinilecek olan Hegelyen tarih felsefesinin kilit fikri olan "*özgürlük bilincindeki ilerleme*" (Bottomore, s. 271) olarak okunmalıdır. Hegel, özgürlük bilincindeki ilerleme fikriyle bezenmiş diyalektik anahtarını kendi felsefesindeki yöneme yerleştirmiştir, sonrasında varış noktası olarak Prusya Monarşisini belirlemiş olması, bu anahtarın başka ellerde başka kapıları açmaya yaramasının önüne geçmeyecektir.

3. TARİH FELSEFESİNE YAKLAŞIMI

Diyalektik yöntemin Alman düşünür tarafından en etkili biçimde kullanıldığı alanlardan biri, belki de başlıcası tarih alanıdır diyebiliriz. Hegel felsefesindeki tarih anlayışı da yine düşünürün idealist tutumundan nasibi almış olsa da tarihi olup biten birbiriyle bağlantısız, kaotik bir yığın olarak görmeyerek daimi bir dönüşüm, insanlığın topyekûn geçirdiği ortak bir süreç olarak tarif etmiştir. Tarih, Alman düşünürü göre insanlığın doğrultusuzluktan uzak bir şekilde sürekli devinim halinde olduğu bir süreçti (Engels, 1995), bu sürece eşlik eden "düşünce" süreç boyunca yavaş yavaş dönüşüyor, ilerliyor ve eski yerini yeniye bırakıyordu. Ona göre "tarihsel ilerleme" boyunca insanlık savaş, yoksulluk, kıtlık hatta ulusların ve kültürlerin çöküşü gibi dönemlerden geçer; ancak tüm bu olan biten ibresini daha yüksek bir yaşam ve özgürlük ilkesine çevirmiştir (Bottomore, 2012). Tarihin akışının bir yönü vardır. Statik, tekil, bitimli olayların toplamı olmayan tarih, geri olanın yerini ileriye bıraktığı diyalektik bir süreçtir. Hegel'in bu tespiti kendinden sonra gelen düşünürler için idealizmin gölgesine sığmayacak parlaklıkta bir ışık bırakmıştır.

Hegel Tin'i tarih anlayışının da merkezine oturtur. Tarihi, Tin'in gelişim süreci olarak tasarlar ve bu anlamda tarihi Tin'in kendi gelişimini içeren bir ilerleme süreci olarak kavrar. Buradan tarihsel ilerlemenin daha iyiye, daha nitelikli olana doğru olduğu sonucuna varır ve tarih anlayışına "gelişim ilkesi"ni ekler. Tam bu noktada Hegel'in doğa ve tarih felsefelerinde dikkati çeken en kritik ayrımlardan biri kendini gösterir. Ona göre doğada maddesel çeşitlilik vardır; ancak doğal döngü kendini devamlı tekrar eder. Oysa tarihte böylesi bir yinelenmeden söz edilemez. Tarih kendini döngüsel olarak tekrarlayan olayların toplamı değil, ileri doğru devinen bir süreçtir. Üstelik bu ilerleme "gelişim ilkesi" gereği daha yetkin olana doğru gider. Bu bağlamda Hegel "*Tin'in gidişinin bir ilerleme olduğuna dikkat etmek gerekir*" demektedir (Hegel 2003, s. 151.).

Tin, Hegel felsefesinde tarih felsefesine de damgasını vurmuş ve tarih, Tin'in süreç boyunca kendini var etmesi, adım adım kendini gerçekleştirmesi olarak kavranmıştır. Dünya, Tin'in kendisini göstermesi, kendinden yola çıkıp yine kendine varması için durmadan dönen bir küredir. Değerini de sadece buradan alır. Dünyada var olmuş ve olacak diğer tüm "ölümlü" varlıklar gibi.

Hegel kısmen Aydınlanma'dan miras aldığı, ancak diyalektik bir ilerleme anlayışına ulaştığı için Aydınlanma Dönemi'ni aşan tarih anlayışı ile aynı zamanda evrimci bir tutumu da yansıtmış oluyordu. Tarihin daha iyiye, daha yetkine doğru ilerleyen bir süreç olması fikri, nihai noktayı Tin'e vordırmayan birçok düşünüre de esin kaynağı olacak, insanlığın ve toplumsal kurumların tarihsel seyrini anlamayı kolaylaştıracaktı.

4. DOĞA FELSEFESİNE YAKLAŞIMI

Evrım kavramı Hegel'de, Darwin'in "Evrım Teorisi"nden elbette farklı olarak idealist ve düşünce merkezli bir içeriğe sahiptir diyebiliriz. Alman idealistleri⁽²⁾, Hegel de dâhil olmak üzere evrım kavramını, değişim, dönüşüm, daha "iyi"ye doğru evrilen bir doğrultu anlamında kullanmıştır. Ancak türlerin kökeni ve canlı yaşamın birbirinden nasıl türediğine dair kapsamlı bir kuram olan Evrım Teorisi ile evrımın klasik Alman felsefesinde kullanımı arasında idealist filozoflar açısından doğrudan bir bağ bulunmamaktadır. Hegel evrimden bahsederken doğanın evriminden ziyade insanlık tarihinin evrimine çubuğu bükerek; doğa elbette bunun bir parçasıdır; ancak ona göre varlık ve akıl Tin'de birleşir. Bu birleşimin varacağı son noktayı ise doğa yasalarına değil ideaya ve nihayetinde tanrıya bağlar.

Hegelyen diyalektiğin doğa felsefesine uygulanmasına yönelik eleştiriler, toplum bilimlerine dair getirilenlerden temelde farklı değildir. Engels *Doğanın Diyalektiği* adlı eserinde Hegel'in yaklaşımını önemsemiş; ancak bu idealist tarzın doğa bilimlerine yansımalarının çarpık sonuçlarını da dile getirmiştir (Engels, 2006, s. 55.). Engels'e göre Hegel *Mantık Bilimi*'nde doğa yasalarının doğadan ve tarihten çıkarsanmayıp, aksine düşünce yasaları olarak doğaya ve tarihe uygulanıyor olmasını eleştirmiştir. Evrenin Tin'in bir uzantısı olduğunu savunan Hegel, Engels'e göre aslında apaçık olan diyalektik yasaları mistik bir yasaya bağlayarak anlaşılması güç bir hale getirmiş, doğa yasalarını idealist mistisizm örtüsüyle gizemli bir hale büründürmüştür. Ancak Hegel'in kendinden önceki idealistlere göre farklı olan yanı ve kendinden sonraki sürece bu anlamda katkısı bu mistisizmden bir bilinemezlik çıkarmamasıdır. Aksine o, yukarıda da belirttiğimiz gibi Tin'in bir parçası olarak gördüğü insan aklının gerçek dünyayı bilebileceğini savunuyordu (Woods-Grant, 2018, s. 63.) ve bu bilme etkinliği düşünce biçimlerinin nesnel dünyayı yansıtmayı argümanından beslenmekteydi. Hegel'in bu anlamda zamanının ötesinde bir düşünür olduğu savı çok kez farklı mecralarda dile getirilmiştir. Bu sav yanlış olmamakla beraber, düşünürün kesin biçimde idealist olan yaklaşımı geliştirdiği diyalektik düşünme yöntemini gerçek dünyaya bilimsel bir tutarlılıkla uygulamasını engellemiştir. Nesnel dünya ve doğa yasaları Hegel'in diyalektik yöntemiyle ele alındığında nesneler,

doğal süreçler ve dönüşümler Tin'in gölgesine mahkûm ediliyordu. Bu mahkûmiyet Hegelyen diyalektiğin kaçınılmaz bir sonucuydu ve Engels Hegel diyalektiğini bu nedenle "tüm felsefe tarihinin boşa çıkan en büyük beklentisi" (Woods-Grant, 2018) olarak tanımlıyordu.

Hegel, çağına göre son derece gelişmiş biçimde kurduğu sistemle ve kullandığı yöntemle bilimsel alanı yorumlamak istemiş ve yapıtlarında bu çabanın sonucu olarak diyalektiğin tarihten ve doğadan çıkarılmış yasalarına sıklıkla rastlanmıştır. Ancak öyle bir nokta gelir ki yaptığı her saptamayı, ulaştığı her veriyi Mutlak Tin'in hizmetine sokmak ister, bu nokta Hegel diyalektiğinin/felsefesinin bir nevi kanser hücresidir. Kendi dinamiklerinden gelişmiştir ve yine kendi kendini işlemez hale getirir. Öte yandan düşünür doğa bilimleri ve felsefesi anlamında elbette çağının geldiği nokta ile sınırlı idi; ancak idealist bakış açısı, onun felsefi "deha"sının bu sınırını aşmasına dönemsel kısıtlardan daha katmerli bir ket vurmuştur diyebiliriz. Aksi takdirde Engels'in deyimiyle diyalektik yasaları kurgu yoluyla doğaya monte etmek yerine (Engels, 1995, s. 52.), onları doğada bulmanın ve doğadan çıkarmanın yollarını arayabilirdi. Oysa Hegel bunu yapmamayı tercih etmiş, kendi kaleme aldığı *Ansiklopedi*'nin ikinci bölümü olan ve uzay, zaman, madde gibi kavramları incelediği eseri *Doğa Felsefesi*'nde kendi idealist kökenleriyle tutarlı olarak doğanın düşünce yoluyla bilinmesi çabasını ortaya koymuştur (Hegel, 1986). Düşünürün doğayı bir bütün olarak ele alışı, evreni sürekli bir devinim/varoluş ve yok oluş içinde tarif edişi idealizmin metafizik zarfından çıkarıldığında çok daha ilham verici olacaktı.

5. HUKUK FELSEFESİ

Hukuk Felsefesi'nin Prensipleri kaleme alındığında Prusya parçalı prenslikler halinde yönetilmekte ve Avrupa'nın güçlü merkezi krallıkları karşısında oldukça dezavantajlı bir konumda kalmaktaydı. Bu parçalı yönetimin yarattığı askeri, siyasal ve ekonomik zaaflar hukuk alanında da gözlemlenmekteydi. Dönemin burjuvazisinin en önemli güvencelerinden biri olan hukuk ve yargı birliği gibi gelişmeler Prusya'da henüz sağlanamamıştı. 19. yüzyıl başlarında kendi ulusal medeni kanunu çıkaran Fransa, bu anlamda Alman düşünürleri oldukça etkilemiş, hatta bir kısım hukukçu Fransız Medeni Kanunu'nun aynen iktibas edilmesini önermişti. Burjuvaziye korunaklı ve geniş bir hareket alanı sağlayan Fransız Medeni Kanunu'nun iktibas tartışmaları Alman hukukçuları ikiye bölmüş ve bu bölünmeden sonra her ulusun kendi ruhuna uygun kanunlarla yönetilmesi gerektiğini savunan hukukçular, Alman İdealizmi ile uyumlu olan yeni bir ekol oluşturmıştı: Alman Tarihçi Okulu.

Hegel hukuk felsefesi bağlamında Alman Tarihçi Okulu'na yakın düşünürlerden biridir (Öktem-Türkbağ, 2014, s. 374). Prusya Devleti ve Mutlak Tin arasında kurduğu bağ bu yakınlığı izah etmeye yardımcı olacak-

2 Örn. Schelling

tır. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* adlı eserinde Tin'in yeryüzündeki tezahürünün devlet ve özelde Prusya Krallığı olduğu sonucuna varırken yalnızca bir filozof değil politik bir figür refleksi de göstermektedir. Hukuk felsefesi üzerine yaptığı çalışmalarda Avrupa'da o dönem asli eğilim olan doğal hukuku, toplumsal yapıyı kendi maddi ve manevi gelişmesine hizmet eden araçlar gibi gören bireyin hukuku olarak düşünür ve onun karşısına organik bir doğal hukuk koyar (Hegel, 1986). Yukarıda değindiğimiz Tin-devlet ilişkisi, halk-devlet için de geçerlidir; devlet yüksek bir fikir etrafında kenetlenmiş, organize olmuş halkın tecellisidir. Halk, halkı oluşturan her türlü nüve bu gerçeğin farkında olup, buna teslim olduğu müddetçe etik bir yaşam sürebilir. Erdem ve özgürlük devletle bütünleşmekten geçer. Hegel'in diyalektiği bu alana aile-sivil toplum ve devlet olarak yansır ki bu üçlemenin içinden çıktığı üst bağlam nesnel ahlaklılık yani etik alanıdır. Sonradan birçok totaliter görüşe ilham verecek bu izlek, temel toplumsal kategoriyi toprak sahipleri, yönetici kesimi ise soylular olarak belirler. Bu toplumsal yapının, devletin zemini ve düzenleyicisi ise ulusal ruha uygun şekilde düzenlenmiş merkezi bir hukuk sistemi olacaktır.

Hegel'in hukuk felsefesinde Objektif Tin'in ahlak ve etikle beraber üçüncü parçası "soyut hukuk"tur. Ona göre soyut hak üç alt kümeden oluşur; mülkiyet, sözleşme ve haksız fiil (Hegel, 1986, s. 102 vd.). Bu kavramlar günümüz burjuva hukukunun temel kavramlarıdır ve tamamı kapitalist üretim ilişkilerini koruyarak düzenleme işlevine sahiptir. Dolayısıyla Hegel *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde sergilediği yaklaşımıyla, kapitalist devlet yapısının hukuki temelini atmakla kalmamış, günümüze dek ulaşan ulus-devlet kategorisinin temel hukuksal formatını şekillendiren düşünürlerden biri olmuştur. Aynı zamanda söz konusu eserin bir diğer özelliği Marx'ın erken dönem eserlerinden olan *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi* adlı kitabının kalkış noktası olmasıdır (Marx, 2016). Genç Marx, siyasal ve toplumsal ilişkileri çözümleme ve kendi yolunu açma serüvenine öncelikle yine kendi beslenme kaynaklarının başında gelen bir düşünürle; Hegel'le hesaplaşarak başlayacaktır. Hegel'in devlet, hukuk, sivil toplum, ahlak, etik gibi kilit kavramlara olan yaklaşımını keskin biçimde eleştirirken, Hegel felsefesindeki metafiziğin, idealizmin toplumsal gerçeklerin üstünü nasıl örttüğünü işaret edecektir. *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*'nde kutsanan mülkiyet anlayışını ve yükselmekte olan işçi sınıfının görmezden gelinişini reddedecektir. Yola çıktığı bu noktada, 1844 *El Yazmaları* adlı önemli esere de esin kaynağı olacak, Marx'ın Hegel'le yürüttüğü polemik, diyalektiğin materyalist yorumunun bu tartışmadan güçlenerek çıkmasını sağlayacaktır.

SONUÇ

Hegel, sistem kuran filozoflar geleneğinin son temsilcilerinden biri olarak mantıktan, ontolojiye, mekanikten,

tarih ve doğa felsefelerine, hukuk ve siyaset kuramına birçok farklı disiplinde fikir üretimi yapmıştır. Hegel tarafından geliştirilen felsefenin bir bölümünün belirli izlekler üzerinden ve başlıca imlemelerle sınırlandırılarak ele alındığı bu yazının hacmi, düşünürün kendi çağına ve sonrasına olan derin etkilerini tam anlamıyla aktarmaya elbette yetmeyecektir. Hegel konusunda dile getirilmesi gereken ve bu satırlarda vurgulanmak istenen en önemli hususlardan biri, düşünürün diyalektik yöntemi insanlığın evrimlenebilen süreci olarak (Engels, 2003, s. 68) görmesi ve bu sürecin dümenini ilerletmeye, daha iyi olana ulaşma çabasına çevirmesi idi.

Hegel aynı zamanda insan düşüncesinin ve eyleminin bütün sonuçlarının son ve kesin olma niteliğine de son vererek felsefi dogmaları reddetmişti (Engels, 2011, s. 13). Bu anlamda Hegel, birçok toplumsal veya doğal ilişkiyi Engels'in deyiimiyle "*büyük bir doğruluk ve deha ile kavramış olmasına rağmen*" (Engels, 2003), sahip olduğu idealist refleksler gerçeğin açıklanmasına değil bozulmasına hizmet etmekteydi.

Engels, Anti-Dühring adlı eserinde Hegel ile ilgili yukarıda alıntıladığımız satırları takiben sorar: "*Gerçekten, (Hegel) her zaman onulmaz bir iç çelişkinin acısını çekmiyor muydu?*" Bu sorunun yanıtı halen merak konusu olabilir. Fakat şu açık ki Hegel'in çelişkisi ve bu çelişkinin eleştirisinin Hegelciliğin sonunu getirmesi, yine onun diyalektik bakış açısının önemli bir kısmına, var olan her şeyin yok olarak daha ileri bir nüve tarafından aşılmasının kaçınılmaz olduğu tespitine aykırı değildir. Keza Hegel öğretisinin, diyalektik ve tarihsel materyalizmin doğuşuna önemli bir ayrışma ve eleştiri noktası olarak hizmet etmiş olması bunun ispatıdır.

KAYNAKLAR

- Bottomore, T. (2012). *Marksist Düşünce Sözlüğü*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çücen, A. K. (2000). Kant'ın Bilgi Kuramı ve Hegel'in Eleştirisi, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt II S. 2, s. 2-15.
- Engels, F. (2003). *Anti-Dühring*. Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2006). *Doğanın Diyalektiği*. Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2011). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Ankara: Sol Yayınları.
- Güngören, B. (2004). *Spinoza ve Hegel'de Özgürlük Düşüncesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Gürsoy, D. (2018). *Hegel ve Spinoza'da Devlet ve Özgürlük İlişkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Hegel, G. W. F. (2003). *Tarihte Akıl*. (Ö. Sözer, Çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse -Mit Hegels eigenhändigen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Marx, K. (2016). *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*. (K. Somer, Çev.). Ankara: Sol Yayınları.

- Öktem, N. ve Türkbağ A. U. (2014). *Felsefe, Sosyoloji ve Hukuk Devleti*. İstanbul: Der Yayınları.
- Rockmore, T. (2019). *Hegel'den Önce Hegel'den Sonra*. (K. Kahveci, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Stace, W. T. (2019). *Hegel Üzerine*. (M. Belge, Çev.). Ankara: Fol Yayınevi.
- Wood Meiksins, E. (2016). *Özgürlük ve Mülkiyet*. (O. Köymen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Woods, A. ve Grant, T. (2018). *Aklın İsyanı Marksist Felsefe ve Modern Bilim*. İstanbul: Yordam Kitap.